

МОНГОЛ ХЭЛНИЙ ХАЛХ БОЛОН ЦАХАР АЯЛГУУНЫ ҮГСИЙН САНГИЙН ЗАРИМ ОНЦЛОГ, ЯЛГАА

Б.Жигжидсүрэн²¹, Сана²²

Abstract: *The research is intended to examine vocabulary differences and distinguishing features of Khalkha and Chakhar dialects of Mongolian language. It shows comparisons of some different words and expressions, and it is concluded the results of the comparison. Mongolian language radio programs of the Khulunbuir Radio and Television Committee were selected, and the words and expressions with different local dialects was sampled and compared in the research.*

Түлхүүр үг: *үгийн сан, хэлц, хэллэг, аялгуу, Халх аялгуу, Цахар аялгуу*

Аливаа хэлний аялгууг ялгах нэг гол хүчин зүйл бол хэл шинжлэлийн талаас авиазүйн онцлог, ялгаа байдаг ч үгийг сангийн ялгаа ч мөн адил чухал нөлөөтэй байдаг. Түүхэн хэл шинжлэл судлаачид тодорхой бүс нутаг, тэр дундаа хөдөө орон нутгийн аялга, аялгууны өөрчлөлтийг ажиглан судлах болсноор нутгийн аялгуу судлал зууны тэртээ Европт үүсэн бий болжээ. Хожим нь Нутгийн аялгуу судлал нь үг зүйн ялгааг судлах болсон.” (О’Грейд, Доброволский, 1987:346)

Тус судалгаанд нэр үг, үйл үг, тэмдэг нэр гэх мэт хэл зүйн айн талаас нь гэхээсээ илүү Халх болон Цахар аялгууг тодотгон ялгаж буй үг хэллэг буюу үгийн сангийн үүднээс харьцуулан судалсан байдаг. Судалгааны явцад “сүжи” (дарга), “кадр” (дарга) гэх мэт зээлбэр үг, “мануус” (бид), “хамжилцаа” (тусламж) гэх мэт нэр үг, “шингээх” (дуу/дүрс бичүүлэх), “тунгалагших” (цэлмэх) гэх мэт нэр үг, “хүчир” (хэцүү), “бүр сайн” (маш сайн) гэх мэт тэмдэг нэр, “дуугийг” (дууг), “баяжлыг” (баяжих) гэх мэт дагавар төдийгүй “хамжилцааг чангатгах” (харилцааг чангатгах), “уур амьсгалын хувиралт” (уур амьсгалын өөрчлөлт), “сүлжээний амар түвшинг хамгаалах” (сүлжээний аюулгүй байдлыг хамгаалах) гэх мэт үг хэллэгийн онцлог ялгаанууд байгааг олж илрүүлжээ.

“Монгол хэл үгсийн сангаар маш баялаг төдийгүй үгсийн сангийн найруулга бүрэлдэхүүний хувьд олон янз байдаг. Үгийн санд хуучирсан үг, шинэ үг, нутгийн аялгууны үг, нэр томьёо, этгээд аялгууны үг, ном бичгийн болон энгийн ярианы үг зэрэг багтах боловч эдгээр нь утга зохиолын хэлний хэм хэмжээнд тэр бүр тохирдоггүй юм” (Надмид, Санжаа, 1993:15) гэснээс үзвэл Халх болон Цахар аялгуу нь үгийн сангийн ялгаа бүхий хэлц хэллэг олон байгааг баталж байна. “Аливаа хэлний үгийн сан бол байгаль нийгэмд гарч байгаа өөрчлөлт, шинэ юм, үзэгдлийг даган шинэ үг хэллэг, нэр томьёогоор баяжиж байхад зарим нь хуучирч хэрэгцээнээс гарах, эсвэл эсвэл зарим хуучин үг хэллэгийг сэргээн хэрэглэх зэргээр хэлний бусад үзэгдлийг бодвол ихэд хөдөлгөөнтэй байдаг гэжээ”. (Надмид, Санжаа, 1993:15) гэсэнтэй санал нэг байна.

²¹ ОУУБИС, Англи хэлний тэнхимийн багш, доктор

²² БНХАУ, Хөлөнбуйр ИС, ГХС, Англи хэлний тэнхимийн багш

Тухайлбал, Монгол хэлний Цахар аялгуунд үг зээлбэрлэх болон шинээр зохиох байдлаар шинэ үг хэллэгээр үгийн сан нь нэмэгдэж байна.

“Утга зохиолын хэл нь суурь болсон аялгуунаасаа зонхилж, авиазүй, хэлзүйн онцлогийг авах бөгөөд иймээс ч халх аялгууны гол гол онцлог утга зохиолын хэлтэй үндсэндээ тохирч гол баримжаа болдог. Харин бусад аялгуунаас ихэвчлэн үгийн сангаа баяжуулж байдаг бөгөөд тухайлбал ойрд аялгууны *цэрд*, буриад аялгууны *баавгай*, *заядуул* зэрэг үг аль хэдийн утга зохиолын хэлний үгийн санд нэвтрэн оржээ.” (Надмид, Санжаа, 1993:7) гэснээс үзвэл Халх болон Цахар аялгуу нь харилцан зээлбэрлэн авч үгийн сангаа баяжуулсан гэх жишээ судалгаанд хамруулсан 11 нэвтрүүлгээс төдийлөн ажиглагдсангүй.

“Хэмнэлийн утга тухайн хэлээр яригч хүний ой ухаанд хадагдсан утгыг ялгах, түүнийг өөр хооронд нь эсрэгцүүлэн тавих чухаг тодорхойлолт мөн. Үгийн нийлцийн харьцаа аман яриа, бичвэрт шууд илэрдэг бол хэмнэлийн харьцааг үгийн сангийн нэгжүүдийн төстэй ба ялгаатай талыг тогтоох өвөрмөц задаргааны аргаар үгийн нийлэмжийн харьцаанаас гаргаж авдаг байна.” (Равдан, 2000:65) гэсэн нь Халх болон Цахар аялгуугаар яригч хүмүүсийн ой ухаанд хэлний онцлог хэлц хэллэг нь бүрэн хадгалагдсан, үгийн сангийн энэхүү ялгаатай байдал нь харьцангуй тогтвортой байна. “Тухайн нэг хэлний хэл шинжлэлийн онцлог ялгаа нь тухайн хэлээр харилцан ярилцагчийн хэл ярианы найруулгаас шалтгаалдаг. Тэрхүү хэл ярианы найруулга нь ерөнхийдөө яригчийн сэтгэлийн байдал, тухайн үеийн нөхцөл байдлыг илэрхийлдэг. Энэ хүчин зүйл нь аялга, аялгууны байдлаас ялгаатай. Аялгуу нь тухайн нийгмийн хүрээнд олон хүмүүсийн дунд тодорхой тогтсон байдаг бол, ярианы найруулга нь нэг хүний өөр өөр нөхцөлд үүсч буй ярианы хэл юм.” (Хамид Бехраван, р.17) гэснээс үзвэл хэл яриа нь тухайн яригч хүний ямар үг сонгон ярьж байгаагаар буюу түүний бодол санаагаа илэрхийлж буй дахин давтагдашгүй онцлог ялгаагаар тодорхойлогдож болох юм. Мөн түүнчлэн тухайн радио нэвтрүүлгийг бэлтгэсэн сэтгүүлч, нийтлэгч, редактор, нэвтрүүлэгчийн ямар яс үндэстэй, ямар аялгуугаар ярьдаг эсэхээс шалтгаалан ялгаатай үг хэллэг үүссэн байж болно.

“Америк, Их Британийн хүмүүс уулзахдаа хамгийн тод ялгаа нь тэдний аялга дуудлагад оршиж байна. Гэхдээ илүү гүнзгий эсвэл мэдэгдэхүйц бага түвшинд үгийн сангийн зөрүү нь энэ хоёр аялгууг тэс өөр хэл мэт болгож байна. Тухайлбал, Америк аялгуунд “railroad tie”, Британи аялгуунд “railway sweeper” гэх мэтийг ижил нэг юм заасан үгсийг өөрөөр нэрлэдэг. Мөн түүнчлэн хоёр өөр үг боловч Америк аялгаар “luggage”, Британи аялгаар “baggage” гэх мэтийн утга ижил үгс байдаг. Нэг газар түгээмэл хэрэглэгддэг зарим үгс нөгөө газар түгээмэл биш байна. Тухайлбал, “soppy” эсвэл “row” гэх мэт үгс Америкийн толь бичигт байх боловч ярианд нь түгээмэл биш харин Их Британид түгээмэл хэрэглэгддэг байна. Их Британид хадгалагдаж үлдсэн “fortnight”, “constable” гэх мэт үгс Америкчуудын хувьд орхигдож, харин Британид хэрэглэгддэггүй “mad” (in the sense of angry), “fall”, “sick” гэх мэт олон үгсийг Америкт илүү хэрэглэж байна.” (Giuseppina Scotto Di Carlo, 2012:4) Үүний адил Халх болон Цахар аялгууны ялгаатай үг, хэллэг ч мөн нилээд байна. Жишээ нь: Цахар аялгууны “сүүдэрлэн шинэчлэх”, “хундага мөрийцөх уралдаан”, “ухуулан туушлуулахыг түргэтгэх” гэх мэт үгс шууд хүлээн авч ойлгоход төвөгтэй байна. Мөн “дүнчүүр”, “түм”, “гацаа”, “балгас”, “жин” гэсэн үг хэллэг Цахар аялгуунд хадгалан авч үлдсэн байхад Халх аялгуунд эдгээр үгсийг төдийлөн хэрэглэдэггүй.

“Газар нутгийн тусгаарлалт нь аялгуу хоорондын ялгааг үүсгэх нэг гол хүчин зүйл болдог бөгөөд зарим аялгуу нь байгалийн жамаар тусгаарлагдсан газарзүйн онцлог шинжээс шалтгаалан тусгаарлагддаг. Хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн харилцан нөлөөллөөс гадна Их Британид гарч буй Америкийн кино илүүтэйгээр нөлөөлж байж болох юм” (Giuseppina Scotto Di Carlo, 2012:5) гэснээс үзвэл газар зүйн тусгаарлагдмал байдал нь Халх болон Цахар аялгууг өөр өөрийн онцлогоо хадгалан хөгжихөд мэдээж нөлөөлжээ. Харин мэдээлэл технологи өндөр хөгжсөн өнөө

үед мэдээ мэдээлэл болон урлаг соёлын харилцаагаар дамжин тодорхой хэмжээнд харилцан нөлөөлөх хандлага байна.

Хөлөнбуйрын радио телевиз хорооны Монгол хэлний ерөнхийлсөн радиогийн 11 нэвтрүүлгийг сонгон авч нутгийн аялгууны онцлог ялгаатай үг, хэллэгүүдийг түүвэрлэн авч харьцуулан судаллаа.

Тус судалгаанд хамруулсан радио нэвтрүүлэг 1 минутад ойролцоогоор хэдэн үг хэлэгдэж, мөн хэдэн ялгаатай үг, хэллэг байгааг илрүүлэв. Радиогийн нэвтрүүлгүүд нь 1 минутад хамгийн багадаа 100 үг, хамгийн их нь 140 үг хэлэгдэж байсан учир дунджаар 1 минутад 120 үгээр тооцон судалгаанд ашигласан.

Хүснэгт 1. Радио нэвтрүүлгүүдийн харьцуулсан үзүүлэлтүүд

№	Радио нэвтрүүлгийн нэр	Нэвтрүүлгийн хугацаа /минут/	Нийт үгийн тоо /ойролцоогоор/	Хэлц, хэллэгийн тоо	Эзлэх хувь
1	Сонин мэдээ	10:00	1200	10	0.833
2	Талын цуурай	28:37	3360	14	0.416
3	Бүх улсын мэдээ	30:37	3600	13	0.361
4	Мэдээ мөрдлөгө	14:50	1960	4	0.204
5	Тулгуур товчоон	14:56	1680	7	0.416
6	Сонин мэдээ	10:03	1200	4	0.333
7	Малжих орон	19:52	2280	3	0.131
8	Радио туужис	25:23	3000	5	0.166
9	Цаг уурын мэдээ	03:27	360	4	1.111
10	Хуулийн тавцан	07:53	840	2	0.238
11	Өвөр Монголын мэдээ	16:56	1920	12	0.625
	Нийт		21400	78	0,34 /дундаж/

Судалгаанаас авч үзвэл “Малжих орон” нэвтрүүлэгт 0,13% (хамгийн бага), “Цаг уурын мэдээ” нэвтрүүлэгт 1,11% (хамгийн их)-ийг нутгийн аялгууны ялгаатай үг, хэллэг эзэлж байна. Нийт 11 нэвтрүүлгийн дунджаар авч үзвэл 0,34%-ийг эзэлж байгаа нь нутгийн аялгууны ялгаатай үг, хэллэг маш бага хувийг эзэлж байна. Иймд Халх болон Цахар аялгуугаар ярилцагч хүмүүс бүрэн чөлөөтэй харилцан ойлголцох боломжтой байна. Харин хааяа тохиолдох нутгийн аялгууны үг, хэллэг Халх аялгуугаар ярилцагч хүмүүст ойлгомжгүй байгаа нь тус хоёр аялгууг ялгах гол хүчин зүйл болж байна.

Дүгнэлт

Халх аялгуунд төдийлөн хэрэглэгдэхээ больсон хуучин үг, хэллэгийг Цахар аялгуунд идэвхтэй хэрэглэж байгаа нь үгийн сангийн ялгааг үүсгэхэд голлох нөлөөтэй байгаа төдийгүй тус хоёр аялгууг тодотгож байна.

Судалгаанд хамруулсан нэвтрүүлгүүдэд нутгийн аялгууны ялгаатай үг, хэллэг дунджаар 0,34%-ийг эзэлж байгаа нь Монгол хэлний Халх болон Цахар аялгуугаар ярилцагч хүмүүсийн хувьд харилцан ойлгоход төдийлөн хүндрэл бэрхшээл учруулахуйц хэмжээнд биш байгаа ч аялгууг ялгарах нэгэн онцлог нөхцөл болж байна.

Халх болон Цахар аялгуугаар ярилцагч хүмүүс бүрэн чөлөөтэй харилцан ойлголцох боломжтой байна. Харин хааяа тохиолдох нутгийн аялгууны үг, хэллэг Халх аялгуугаар ярилцагч хүмүүст ойлгомжгүй байгаа нь тус хоёр аялгууг ялгах гол хүчин зүйл гэж дүгнэж байна.

Ном зүй

I. Монгол хэлээр

Равдан. Э., (2000). Бүтэц хэл шинжлэл, Улаанбаатар

Надмид. Ж., Санжаа. Ж., (1993). Орчин цагийн монгол хэлний авиа зүй, Улаанбаатар

II. Гадаад хэлээр

O'Grady, Dobrovolsky, Contemporary linguistic analysis, Toronto, Ontario, Canada, 1987

Hamid Behravan, (2012). Dialect and Accent Recognition, Master's Thesis, School of Computing, University of Eastern Finland

III. Цахим эх сурвалж

http://www.cs.joensuu.fi/sipu/2012_MSc_Behravan_Hamid.pdf (Hamid Behravan. December, 2012, Dialect and Accent Recognition, Master's Thesis, University of Eastern Finland, School of Computing)

http://elies.rediris.es/Language_Design/LD15/LD15_03_Scotto_di_Carlo.pdf (Lexical Differences between American and British English: a Survey Study, Giuseppina Scotto Di Carlo, *Università degli Studi di Napoli 'Federico II' Italy*)